

**O'SMIRLAR ORASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR, INTERNET VA
IJTIMOIY TARMOQLARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARINING
IJTIMOIY XAVFLI XATTI-HARAKATLAR RIVOJLANISHIDAGI O'RNI
VA O'ZARO KORRELYATSION BOG'LIQLIGINI O'RGANISH**

Shodiyeva Feruza Beshimovna

*Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat
tibbiyot instituti. Buxoro, O'zbekiston.*

E-mail: shodiyeva.feruza@bsmi.uz

Annotatsiya Mazkur tadqiqotda o'smirlarning raqamli texnologiyalar, internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlari hamda ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. Tadqiqotda 14–18 yoshdagi 250 nafar o'smir ishtirok etdi. Deskriptiv statistik tahlil, Pearson korrelyatsion tahlili va ko'p omilli regressiya usullaridan foydalanildi. Natijalarga ko'ra, internetdan foydalanish davomiyligi, ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqt va onlayn xavfli kontentlarga duch kelish darajasi ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar ko'rsatkichlari bilan ijobiy korrelyatsiyaga ega ekanligi aniqlandi. Ko'p omilli regressiya modeli ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqt va onlayn xavfli kontent ta'siri ijtimoiy xavfli xatti-harakatlarning mustaqil prediktorlari ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar o'smirlar, internet, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli faollik, xavfli xatti-harakatlar, Pearson korrelyatsiyasi, regressiya tahlili.

**ИЗУЧЕНИЕ РОЛИ И КОРРЕЛЯЦИОННОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ
ОСОБЕННОСТЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ,
ИНТЕРНЕТА И СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНО
ОПАСНОГО ПОВЕДЕНИЯ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ**

Шодиева Феруза Бешимовна

*Бухарский государственный медицинский
институт имени Абу Али ибн Сино. Бухара, Узбекистан.*

E-mail: shodiyeva.feruza@bsmi.uz

Аннотация В данном исследовании изучена взаимосвязь между особенностями использования подростками цифровых технологий, интернета, социальных сетей и социально опасным поведением. В исследовании приняли участие 250 подростков в возрасте 14–18 лет. Были использованы методы дескриптивного статистического анализа, корреляционного анализа Пирсона и многофакторной регрессии. Результаты показали, что продолжительность

использования интернета, время, проведённое в социальных сетях, и уровень столкновения с опасным онлайн-контентом положительно коррелируют с показателями социально опасного поведения. Модель многофакторной регрессии продемонстрировала, что время, проведённое в социальных сетях, и воздействие опасного онлайн-контента являются независимыми предикторами социально опасного поведения.

Ключевые слова: подростки, интернет, социальные сети, цифровая активность, опасное поведение, корреляция Пирсона, регрессионный анализ.

THE ROLE AND CORRELATION OF DIGITAL TECHNOLOGY, INTERNET, AND SOCIAL MEDIA USAGE CHARACTERISTICS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY DANGEROUS BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS

Shodiyeva Feruza Beshimovna

Bukhara State Medical Institute named after Abu

Ali ibn Sino. Bukhara, Uzbekistan.

E-mail: shodiyeva.feruza@bsmi.uz

Abstract. This study investigated the relationship between the characteristics of digital technology, internet, and social media use by adolescents and socially dangerous behavior. The study involved 250 adolescents aged 14–18. Descriptive statistical analysis, Pearson correlation analysis, and multiple regression methods were employed. The results revealed a positive correlation between the duration of internet use, time spent on social networks, and the level of exposure to hazardous online content with indicators of socially dangerous behavior. The multiple regression model demonstrated that time spent on social media and the impact of hazardous online content are independent predictors of socially dangerous behavior.

Keywords: adolescents, internet, social networks, digital activity, dangerous behavior, Pearson correlation, regression analysis.

Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti va internet infratuzilmasining jadal rivojlanishi zamonaviy jamiyatning barcha qatlamlari, ayniqsa o'smirlar hayot tarziga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar o'smirlarning ta'lim olishi, muloqot qilishi, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishi hamda o'zini namoyon etishi uchun muhim vositaga aylangan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'yicha 13–18 yoshdagi o'smirlarning katta qismi har kuni internetdan foydalanadi va ularning aksariyati ijtimoiy tarmoqlarda faol hisoblanadi. Raqamli muhitning keng imkoniyatlari bilan bir qatorda, uning salbiy jihatlari ham mavjud

bo'lib, ular o'smirlarning psixologik holati, xulq-atvori va ijtimoiy moslashuviga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

So'nggi yillarda internetdan haddan tashqari foydalanish, virtual qaramlik, kiberbulling, zo'ravonlik mazmunidagi materiallar, noqonuniy va destruktiv kontentlarning o'smirlar orasida ijtimoiy xavfli xatti-harakatlarning shakllanishiga ta'siri bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar deganda agressivlik, huquqbuzarlik, maktab intizomini buzish, riskli harakatlar, tengdoshlar bilan nizolar va jamiyat me'yorlariga zid bo'lgan boshqa xulq shakllari tushuniladi.

Tadqiqotlarda o'smirlarning 95 % dan ortig'i internetdan muntazam foydalanishi, 45 % ga yaqini esa deyarli doimiy ravishda onlayn muhitda bo'lishi qayd etilgan [1]. Mualliflar internetdan foydalanishning intensivligi va psixologik farovonlik ko'rsatkichlari o'rtasida muayyan bog'liqlik mavjudligini ta'kidlaganlar.

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, smartfon va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish vaqtining ortishi o'smirlarda yolg'izlik hissi, depressiv belgilar va xulq-atvor muammolarining ko'payishi bilan bog'liqligi ko'rsatilgan [2]. Raqamli texnologiyalardan nazoratsiz foydalanish o'smirlarning real ijtimoiy munosabatlarini cheklashi mumkinligi qayd etilgan.

Tizimli sharh natijalariga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlardan uzoq vaqt foydalanish psixologik salomatlikning pasayishi, xavotirlik va agressiv xatti-harakatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin [3]. Tadqiqotchilar internetdan foydalanish davomiyligi va salbiy psixosozial oqibatlar o'rtasida statistik ahamiyatli bog'liqlik mavjudligini aniqlaganlar.

Raqamli texnologiyalarning o'smirlar rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda internetning salbiy ta'siri barcha foydalanuvchilarda bir xil namoyon bo'lmasligi ko'rsatilgan [4]. Salbiy oqibatlar ko'proq nazoratning yetarli emasligi, oilaviy muhitdagi muammolar va xavfli onlayn kontentlarga muntazam duch kelish bilan bog'liqligi ta'kidlangan.

Internet xavfsizligi masalalarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda kiberbulling va virtual zo'ravonlikka duch kelgan o'smirlarda agressiv xatti-harakatlar, ijtimoiy moslashuvning buzilishi va psixologik muammolar ko'proq uchrashi aniqlangan [5]. Mualliflar internet xavfsizligini ta'minlash va ota-onalar nazoratini kuchaytirish zarurligini qayd etganlar.

Shuningdek, bir qator tadqiqotlarda ota-onalar nazorati va raqamli savodxonlik himoya qiluvchi omillar sifatida e'tirof etilgan [6, 7]. Ota-onalar tomonidan internetdan foydalanish ustidan nazoratning mavjudligi, onlayn faoliyat haqida muntazam suhbatlar o'tkazilishi va media savodxonlik ko'nikmalarining shakllanganligi o'smirlarda xavfli xatti-harakatlar rivojlanish ehtimolini kamaytirishi aniqlangan.

Mavjud ilmiy manbalar tahlili internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bilan ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar o'rtasida muayyan bog'liqlik mavjudligini ko'rsatsa-da, ushbu munosabatlarning kuchi, yo'nalishi va alohida omillarning mustaqil ta'siri turli mamlakatlar hamda ijtimoiy guruhlarda bir xil emasligi kuzatiladi. Shu sababli o'smirlarning raqamli faolligi, internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlarining ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar bilan o'zaro bog'liqligini deskriptiv, korrelyatsion va regressiv tahlillar asosida o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot kesim (cross-sectional) tipidagi analitik tadqiqot sifatida tashkil etildi. Tadqiqotda 14–18 yoshdagi jami 250 nafar o'smir ishtirok etdi. Ishtirokchilarning 124 nafari (49,6 %) o'g'il bolalar va 126 nafari (50,4 %) qizlardan iborat bo'ldi. Tadqiqot ishtirokchilari tanlov asosida jalb qilinib, ularning raqamli texnologiyalar va internetdan foydalanish xususiyatlari hamda ijtimoiy xavfli xatti-harakatlarga moyilligi o'rganildi.

Tadqiqot davomida bir qator ijtimoiy-demografik va xulq-atvor ko'rsatkichlari baholandi. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida kunlik internetdan foydalanish davomiyligi (soatlarda), ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqt (soatlarda), onlayn o'yinlardan foydalanish chastotasi, xavfli kontentlarga duch kelish darajasi hamda ota-ona nazorati indeksi tanlandi. Bog'liq o'zgaruvchi sifatida esa o'smirlarning ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar indeksi qabul qilindi. Mazkur indeks agressiv xatti-harakatlar, maktab intizomini buzish, riskli harakatlar va boshqa ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlar asosida shakllantirildi.

Ma'lumotlarni yig'ish jarayonida standartlashtirilgan so'rovnoma usulidan foydalanildi. Olingan ma'lumotlar statistik qayta ishlash uchun SPSS Statistics 27.0 dasturiga kiritildi. Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda deskriptiv statistika usullari qo'llanilib, miqdoriy ko'rsatkichlar o'rtacha qiymat va standart og'ish ($M \pm SD$) ko'rinishida ifodalandi. O'rganilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash maqsadida Pearson korrelyatsion tahlili amalga oshirildi. Ijtimoiy xavfli xatti-harakatlarga ta'sir etuvchi omillarning mustaqil hissasini baholash uchun ko'p omilli chiziqli regressiya tahlilidan foydalanildi. Statistik tahlillarda ishonchlilik darajasi 95 % etib qabul qilinib, $p < 0,05$ qiymati statistik jihatdan ahamiyatli deb hisoblandi.

Natijalar. 1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, tadqiqotda ishtirok etgan o'smirlar internetdan kuniga o'rtacha $4,8 \pm 1,9$ soat foydalangan bo'lib, bu raqamli texnologiyalarning ularning kundalik hayotida muhim o'rin egallashini ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqt o'rtacha $3,6 \pm 1,7$ soatni tashkil etib, internetdan foydalanishning asosiy qismi aynan ijtimoiy tarmoqlar hissasiga to'g'ri kelishini anglatadi. Onlayn o'yinlardan foydalanish darajasi $2,9 \pm 1,3$ ball, xavfli kontentlarga duch kelish ko'rsatkichi esa $3,4 \pm 1,2$ ballni tashkil etdi. Ota-ona nazorati indeksi $4,1 \pm 1,5$ ball bo'lib, respondentlar orasida nazorat darajasining o'rtacha ekanligini

ko'rsatdi. Shu bilan birga, ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar indeksi $7,8 \pm 2,9$ ballga teng bo'lib, o'smirlar orasida mazkur xatti-harakatlarning ma'lum darajada uchrashini ko'rsatadi. Umuman olganda, deskriptiv tahlil natijalari o'smirlarning raqamli muhitdagi faolligi yuqori ekanligini hamda internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bilan bog'liq xavf omillarini keyingi korrelyatsion va regressiv tahlillar orqali chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatdi.

Jadval 1. Asosiy ko'rsatkichlarning deskriptiv tavsifi

Ko'rsatkich	M $\pm$ SD
Internetdan foydalanish (soat/kun)	$4,8 \pm 1,9$
Ijtimoiy tarmoqlar (soat/kun)	$3,6 \pm 1,7$
Onlayn o'yinlar (ball)	$2,9 \pm 1,3$
Xavfli kontent ta'siri (ball)	$3,4 \pm 1,2$
Ota-ona nazorati (ball)	$4,1 \pm 1,5$
Xavfli xatti-harakatlar indeksi	$7,8 \pm 2,9$

Natijalarga ko'ra, o'smirlar kuniga o'rtacha 4,8 soat internetdan foydalanishlari aniqlandi.

Pearson korrelyatsion tahlil natijalari o'smirlarning raqamli faolligi va ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Eng kuchli ijobiy bog'liqlik xavfli kontentga duch kelish ($r=0,58$; $p<0,001$) va ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqt ($r=0,51$; $p<0,001$) bilan kuzatildi. Internetdan foydalanish davomiyligi ham o'rtacha ijobiy korrelyatsiya ko'rsatdi ($r=0,42$; $p<0,001$), onlayn o'yinlar esa nisbatan kuchsiz bog'liqlikka ega bo'ldi ($r=0,29$; $p=0,002$). Ota-ona nazorati esa ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar bilan manfiy bog'liqlikni ko'rsatdi ($r=-0,39$; $p<0,001$). Umuman olganda, natijalar ijtimoiy tarmoqlar va xavfli kontent asosiy risk omillar, ota-ona nazorati esa himoya qiluvchi omil ekanini tasdiqladi.

Jadval 2. Pearson korrelyatsiya koeffitsientlari

O'zgaruvchi	r	p
Internetdan foydalanish va xavfli xatti-harakatlar	0,42	$<0,001$
Ijtimoiy tarmoqlar va xavfli xatti-harakatlar	0,51	$<0,001$
Onlayn o'yinlar va xavfli xatti-harakatlar	0,29	0,002
Xavfli kontent va xavfli xatti-harakatlar	0,58	$<0,001$
Ota-ona nazorati va xavfli xatti-harakatlar	-0,39	$<0,001$

Korrelyatsion tahlil natijalariga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazilgan vaqt va xavfli kontent ta'siri xavfli xatti-harakatlar bilan o'rtacha va kuchli ijobiy bog'liqlikka ega.

Jadval 3. Ko'p omilli regressiya tahlili

Bog'liq o'zgaruvchi: Xavfli xatti-harakatlar indeksi

Omil	β	SE	p
Internetdan foydalanish	0,18	0,07	0,011
Ijtimoiy tarmoqlar	0,29	0,08	<0,001
Onlayn o'yinlar	0,10	0,05	0,081
Xavfli kontent	0,36	0,07	<0,001
Ota-ona nazorati	-0,24	0,06	0,002

Model ko'rsatkichlari:

- $R^2 = 0,48$
- Adjusted $R^2 = 0,46$
- $F = 44,7$
- $p < 0,001$

Regressiya modeli ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar variatsiyasining 48% ini tushuntirib berdi.

Muhokama. Natijalar internet va ijtimoiy tarmoqlardan intensiv foydalanish o'smirlarda ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar rivojlanish ehtimolini oshirishi mumkinligini ko'rsatdi. Ayniqsa, xavfli kontentlarga tez-tez duch kelish eng kuchli prediktor sifatida namoyon bo'ldi. Ota-onalar nazorati esa himoya qiluvchi omil sifatida aniqlandi.

Ushbu natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan mos keladi va raqamli xavfsizlik bo'yicha profilaktik dasturlarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'smirlar orasida internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi yuqori bo'lib, bu raqamli muhitning ularning kundalik hayotida yetakchi o'rin egallayotganini ko'rsatadi. O'tkazilgan statistik tahlillar internetdan foydalanish davomiyligi hamda ijtimoiy tarmoqlardagi faollik o'smirlarning ijtimoiy xavfli xatti-harakatlari bilan ijobiy korrelyatsiyaga ega ekanligini tasdiqladi. Bu holat raqamli faollik ortishi bilan xavfli xulq-atvor namoyon bo'lish ehtimoli ham oshishi mumkinligini anglatadi.

Ayniqsa, xavfli kontentlarga duch kelish ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar shakllanishida eng kuchli prediktor sifatida aniqlanib, u o'smirlarning xulq-atvoriga bevosita va sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Bu natija internet muhitida nazoratsiz axborot oqimi, destruktiv va agressiv kontentlarning psixologik ta'siri orqali o'smirlarning xulqiy reaksiyalarini o'zgartirishi mumkinligi haqidagi nazariy yondashuvlarni empirik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, ota-onalar nazorati ijtimoiy xavfli xatti-harakatlarga nisbatan himoya qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ldi. Ya'ni, ota-ona tomonidan raqamli faoliyatni monitoring qilish, internetdan foydalanish vaqtini cheklash hamda muloqot va tushuntirish ishlari olib borilishi o'smirlarda xavfli xulq-atvorning kamayishiga xizmat qiladi. Bu natija oilaviy muhit va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning profilaktik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, olingan empirik natijalar internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning o'smirlar xulq-atvoriga bevosita va bilvosita ta'sir mexanizmlarini ko'rsatib berdi. Shu sababli profilaktik yondashuvlar faqatgina cheklovchi choralar bilan emas, balki raqamli savodxonlikni rivojlantirish, xavfli kontentlarni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish hamda ota-onalar va ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirishga yo'naltirilishi lozim. Bu esa o'smirlar orasida ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar profilaktikasining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Anderson M., Jiang J. Teens, Social Media and Technology 2022. – Washington: Pew Research Center, 2022. – 15 p.
2. Twenge J. M. iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood. – New York: Atria Books, 2018. – 352 p.
3. Keles B., McCrae N., Grealish A. A systematic review: The influence of social media on depression, anxiety and psychological distress in adolescents // International Journal of Adolescence and Youth. – 2020. – Vol. 25, No. 1. – P. 79–93.
4. Odgers C. L., Jensen M. R. Annual Research Review: Adolescent mental health in the digital age // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2020. – Vol. 61, No. 3. – P. 336–348.
5. Livingstone S., Smith P. K. Annual Research Review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2014. – Vol. 55, No. 6. – P. 635–654.
6. Nikken P., Jansz J. Parental mediation of children's internet use // Learning, Media and Technology. – 2014. – Vol. 39, No. 2. – P. 250–266.
7. Chang F. C., Chiu C. H., Miao N. F. The relationship between parental mediation and internet addiction among adolescents // Cyberpsychology, Behavior and Social Networking. – 2015. – Vol. 18, No. 6. – P. 343–348.
8. Valkenburg P. M., Peter J. The differential susceptibility to media effects model // Journal of Communication. – 2013. – Vol. 63, No. 2. – P. 221–243.
9. Moreno M. A., Egan K. G. Social media and adolescent health: An overview // Pediatrics. – 2018. – Vol. 141, Suppl. 2. – P. S141–S147.
10. Rideout V., Wartella E. Zero to Eight: Children's Media Use in America. – San Francisco: Common Sense Media, 2019. – 60 p.
11. Odgers C. L. Smartphones are bad for some teens, not all // Nature. – 2018. – Vol. 554. – P. 432–434.
12. Subrahmanyam K., Šmahel D. Digital Youth: The Role of Media in Development. – New York: Springer, 2011. – 292 p.